

О.Я. Дуднік

Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського
НАН України

ВІРМЕНІЯ – РОСІЯ: ПОЛІТИЧНА Й ЕКОНОМІЧНА СКЛАДОВІ СТРАТЕГІЧНОГО ПАРТНЕРСТВА

Політична складова російсько-вірменських відносин. З розпадом СРСР на політичній карті світу з'явилося п'ятнадцять нових незалежних держав. Їхній розвиток, а особливо зовнішньополітичні орієнтири, суттєво відрізняються. Нині половина з них намагається дистанціюватися від колишнього союзного центру – Росії, позбутися непотрібної їм політичної й економічної опіки з боку Кремля. До таких держав належать Україна, Молдавія, Грузія, Азербайджан і Туркменістан. Країни Балтії – Естонія, Латвія та Литва, ставши членами Європейського Союзу та НАТО у 2004 р., уже досягли аналогічної мети. Інша група пострадянських держав – Білорусія, Казахстан, Таджикистан, Узбекистан, Киргизія та Вірменія залишаються під політичним та економічним впливом Росії, зберігаючи з нею тісні союзницькі відносини. Найбільший інтерес викликає Вірменія – єдина держава Закавказзя, що продовжує орієнтуватися на Москву, не маючи з Росією та іншими проросійськими країнами СНД спільних кордонів.

З'ясуванню причин такого зовнішньополітичного курсу Республіки Вірменії (РВ), аналізу сучасного становища російсько-вірменських відносин та прогнозуванню перспектив їхнього подальшого розвитку присвячена дана стаття.

Визначальним чинником зовнішньої політики та формування національної безпеки Вірменії є сусідство з історично ворожою їй турецькою державою.

Нині одним з головних зовнішньополітичних завдань РВ є подолання транспортної блокади з боку сусідніх Азербайджану та Туреччини через Нагірно-Карабахський конфлікт. Анкара вдається до таких дій проти Єревана як головна союзниця Баку. Для розв'язання цього важливого питання вірменське керівництво виступає за розвиток й поглиблення політичного, економічного й культурного співробітництва між усіма державами регіону. За словами Президента країни Р. Кочаряна, вірменський уряд намагається шукати вигоду не в зіткненні, а в згладжуванні протиріч, робити ставку на довгострокові політичні дивіденди, діяти за формулою “через співробітництво до врегулювання конфліктів”¹. Разом з тим, у відповідь на блокаду з боку Азербайджану та Туреччини Вірменія блокує кордони Нахічеванської автономної республіки Азербайджану.

Для Вірменії дуже важлива участь у регіональних процесах Росії, без якої республіка не могла б існувати як суверенна держава. Тільки рішуча позиція Москви під час вірменсько-азербайджанської війни за Нагірний Карабах (1992–1994 рр.) зупинила агресію Туреччини проти Вірменії. За винятком Грузії усі сусідні Вірменії держави – Іран, Туреччина, Азербайджан – мусульманські, дві з них – Туреччина й Азербайджан є представниками тюркського етносу. Боротьба проти панісламізму й пантюркізму історично поєднувала Вірменію та Росію. Спільне протистояння єдиному ворогу стало ключовою темою наукових і публіцистичних праць багатьох вірменських політиків, політологів, істориків, філософів. Відомий російський вірменин – академік Агаян написав книгу “Россия в судьбах армян и Армении”, в якій наголошує на тому, що приєднання Західної Вірменії до Росії в XIX ст. було добровільним. Росія захистила частину вірменського народу від турецького поневолення, опосередковано уможлививши його вільний і безперешкодний розвиток². Правда, політику більшовиків стосовно Ві-

¹ Кочарян Р. (Президент Арменії). Искать выгоду в сглаживании противоречий // Международная жизнь. – 2003. – №2. – С.25.

² Аймермахер К., Анчабадзе Ю., Арутюнян Б. и др. Национальные истории в советском и постсоветских государствах / Ассоциация исследователей российского общества XX века; Институт русской и советской культуры им. Ю.М.Лотмана Рурского ун-та в Бохуме / Ред. Г.Бордюгов. – М., 1999. – С.89.

рменії більшість національної інтелігенції оцінює негативно, адже вони пішли на союз з М.Кемалем (Ататюрком) і знищили суверенну демократичну Вірменію, яка у 1920 р. була визнана Антантою як незалежна держава³. У СРСР Вірменія тривалий час була однією з найменших і найбідніших республік. Тільки в останні десятиріччя існування Радянського Союзу вона перетворилась у процвітаючу країну. Це сталося завдяки першому секретарю ЦК Компартії Вірменії – Корену Демірчану. Період його правління – 1970–1988 рр. вірмени називають “золотим часом”.

У пострадянський період Росія, хоча й неофіційно, підтримувала вірменський народ у протистоянні з азербайджанським під час збройної фази нагірно-карабахського конфлікту. Це обумовило тісну політичну, економічну й військово-технічну співпрацю Єревана з Москвою, яка поступово переросла в стратегічне партнерство, що стало одним з головних стабілізуючих чинників для всього регіону Південного Кавказу.

У 1992 р. Вірменія однією з перших підписала Договір про колективну безпеку (ДКБ) в рамках СНД, так званий Ташкентський пакт, а згодом підтримала російську ідею про створення політичного об'єднання держав регіону – “Кавказька четвірка” (Росія, Вірменія, Грузія, Азербайджан). У 1994 р. був підписаний російсько-вірменський договір про спільну охорону вірменсько-турецького і вірменсько-іранського кордонів, а також про співпрацю між прикордонними службами двох держав. У рамках цієї угоди на території Вірменії була розміщена особлива група російських військ Кавказького прикордонного округу. Після того Москва заявила, що зовнішні кордони Вірменії є також кордонами РФ і СНД.

У 1995 р. був укладений міждержавний договір про розміщення на території Вірменії російської військової бази строком на 25 років з автоматичним продовженням на 5 років, якщо жодна з сторін не буде проти. У 1996 р. військові відомства двох країн підписали Протокол про створення двостороннього коаліційного угруповання військ.

Насамкінець, у 1997 р. у Москві між Росією і Вірменією був укладений договір “*Про дружбу і співробітництво*”. До нього увійшли положення, що гарантували надання взаємної допомоги на випадок виникнення збройного конфлікту за участю однієї з договірних сторін⁴. У тому ж році парламенти обох країн ратифікували документи про статус російських прикордонних військ і 102-ї російської бази в м. Гюмрі (8 км від кордону з Туреччиною) на території Вірменії. Вони розглядаються як гаранти суверенітету республіки та безпеки південних рубежів СНД⁵.

У 1998–2000 рр. Росія за згоди Вірменії здійснила доозброєння та переозброєння своїх військових частин і підрозділів на вірменській території. Так, було посилено угруповання військ протиповітряної оборони (ППО), зокрема, розміщено зенітно-ракетні комплекси ЗРК-300-У, збільшено авіа-угруповання військово-повітряних сил (ВПС).

Сфера спільного оборонного співробітництва торкається, насамперед, протиповітряної оборони країни. У жовтні 2001 р. підрозділи ППО Росії і Вірменії заступили на спільне бойове чергування. Війська обох країн беруть участь у спільних командно-штабних і воєнних навчаннях. Безпека повітряного простору на південних кордонах СНД забезпечується російською 102-ю військовою базою, авіаційною групою в складі 30 винищувачів МіГ-29 та зенітно-ракетними полками Вірменії⁶.

Між двома державами укладені угоди, що передбачають навчання вірменських військовослужбовців у вищих військових навчальних закладах Росії.

У 1999 р. обидві держави стали ініціаторами пролонгації Договору про колективну безпеку СНД, а в 2000 р. президенти В.Путін і Р.Кочарян підписали у Москві Декла-

³ *Илларионов В.П., Галустьян О.А.* Россия и Армения. Размышления о прошлом, настоящем и будущем. – М., 2003. – С.115.

⁴ *Хальбах У.* Между «горячей войной» и «замороженными» конфликтами // Внешняя политика России: от Ельцина к Путину. – К., 2002. – С.152.

⁵ *Чернявский С.* Южный Кавказ в планах НАТО // Международная жизнь. – 1998. – №9. – С.106.

⁶ *Мухин В.* Бесплатная интеграция бывает только в СНГ // Независимая газета. – 2004. – 21 мая. – С.5.

рацію про стратегічну взаємодію Росії й Вірменії в XXI ст. та військове співробітництво⁷. Ці документи підтвердили прагнення нових лідерів двох країн розвивати стратегічне партнерство й надалі⁸.

У 2002 р. Вірменія увійшла до створеної на основі ДКБ Організації Договору з колективної безпеки (ОДКБ) СНД. Перебування у складі військової організації СНД має запобігти поновленню збройного конфлікту з Азербайджаном⁹. А вже в 4-й статті Договору про колективну безпеку записано, що агресія проти держав-членів ОДКБ або учасника Договору розглядається рештою союзників як агресія проти всіх¹⁰.

Отже, на рубежі XX–XXI ст. Вірменія стала головним союзником і стратегічним партнером Росії в Закавказзі. Разом з тим, як і всі інші пострадянські країни, вона не відмовилась від співпраці з Північноатлантичним альянсом. Зокрема, з 1994 р. Єреван підключився до програми “Партнерство заради миру”. Але його участь у натовських програмах протягом 90-х рр. минулого століття носила обмежений характер¹¹. Тоді у Вірменії з недовірою і навіть вороже ставились до співпраці з Альянсом, учасником якого є Туреччина. Однак уже тоді з’явилися прагматики, які вважали, що така співпраця рано чи пізно стане безальтернативною¹².

Ситуація почала докорінно змінюватися на початку XXI ст. Єреван став проводити все більш незалежну від Росії зовнішню політику. Зокрема, підтримував антиіракську коаліцію на чолі з США. Слідом за Україною й Грузією Вірменія стала третьою державою СНД, яка направила свої війська до Іраку. Згідно з домовленістю президентів Квасневського і Кочаряна (вересень 2004 р.) в рамках угоди “Про співробітництво в сфері безпеки” 50 вірменських солдат служили в складі коаліційних сил в Іраку під військовим командуванням Польщі. Керівництво Вірменії обґрунтувало цей крок тим, що його країна відчуває себе частиною Європи.

США також все більше приділяють уваги республіці, прагнучи втягнути її, слідом за Грузією й Азербайджаном, в орбіту свого впливу. Така політика Вашингтона щодо Вірменії зумовлена наявністю в Сполучених Штатах численної вірменської діаспори, яка вміло лобює свої інтереси стосовно Єревана та його політичних лідерів, а також стратегічно важливим значенням Закавказзя для США, особливо після введення в дію нафтопроводу Баку–Тбілісі–Джейхан й ускладнення взаємовідносин з Іраном.

На початку 2004 р., коли між Кремлем і Єреваном велися переговори про нові напрямки воєнного співробітництва, Пентагон направив до Вірменії засоби зв’язку на суму 7 млн. дол.¹³

Проте навесні 2004 р., коли під час масових мітингів вірменська опозиція домагалась відставки президента республіки – Р. Кочаряна, звинувативши його у причетності до фальсифікацій парламентських і президентських виборів, Москва неофіційно підтримала правлячий режим. Вона боялась утратити останнього стратегічного партнера в регіоні¹⁴. Йй здавалося, що Вірменії загрожує революція подібна тій, що відбулась у

⁷ О российско-армянском военном сотрудничестве // Информационный бюллетень МИД РФ Департамент информационной печати. Сообщения министерства иностранных дел Российской Федерации. 14 апреля 2000 г. <http://www.mid.ru/ns-rsng.nsf>.

⁸ Мурадян И. Политика США и проблемы безопасности региона Южного Кавказа. – Ереван, 2000. – С.71.

⁹ Мясников В. Надо знать против кого дружить // Независимая газета. – 2004. – 24 сентября. – С.5.

¹⁰ Плугатарёв И. На «Рубежах» отражения возможной агрессии // Независимая газета. – 2006. – 8 сентября. – С.6.

¹¹ Чернявский С. Южный Кавказ в планах НАТО // Международная жизнь. – 1998. – №9. – С.107.

¹² Мурадян И. Противоречия политики атлантизма и проблемы региональной безопасности. – Ереван. – 2001. – С. 92.

¹³ Мухин В. Бесплатная интеграция бывает только в СНГ // Независимая газета. – 2004. – 21 мая. – С.5.

¹⁴ Панфилова В., Мешкова Н. Москва поддержала Кочаряна // Независимая газета. – 2004. – 17 мая. – С. 6.

Грузії восени 2003 р. Російська політика виявилась помилковою. На відміну від грузинської, більшість вірменської опозиції під час антипрезидентських демонстрацій орієнтувалась на Кремль, саме тому її не підтримали країни Заходу. Але після силового придушення урядом виступів опозиції переважна її більшість перейшла на антиросійські позиції. Нині вона вважає, що Росія ніколи не мала з Вірменією повноцінних політичних відносин. Їх основу становили лише часті контакти на рівні правлячих еліт. Москву не турбує те, що у Вірменії, як і в більшості країн СНД, еліта, що править, як мінімум корумпована, а насправді тісно пов'язана з криміналом. Як наслідок, завдяки діючій за підтримки Кремля владі Вірменія поступово перетворюється на кланово-корумповану державу, поділену на сфери впливу між так званими “карабаськими” і “єреванськими”.

Не приділяючи уваги співпраці з опозицією в країнах СНД, а орієнтуючись тільки на діючу владу, яка б вона не була, Москва свого часу не зуміла запобігти демократичним революціям у Грузії та Україні. Тепер на черзі – Вірменія. Американці, навпаки, контактами з опозицією не гребують. І як показує досвід тієї ж Грузії залишаються у виграші.

З особистістю В.Путіна вірмени не пов'язували покращення російсько-вірменських взаємовідносин. Російський президент асоціюється у них як з державницькою ідеологією, так і з КДБ та Федеральною службою безпеки (ФСБ), тобто організаціями, де антивірменський потенціал завжди був високий. Вірменська політична еліта не мала і не зуміла здобути собі відчутну підтримку серед державницьких кіл РФ. Вона традиційно відчуває себе комфортно тільки з правою національною елітою, яка становить незначну частину російського істеблішменту. Активна провірменська політика Росії у 1990-ті рр. була обумовлена тривалим економічним і політичним ослабленням російської держави, а також активізацією російських військових кіл, які відкидали ліберально-демократичні принципи формування внутрішньої і зовнішньої політики¹⁵.

За Путіна Росія почала розглядати стосунки з Вірменією як недостатні для перспективної політики в Закавказзі та шукала шляхи поліпшення відносин з Азербайджаном¹⁶.

Отже, за сприятливих обставин може реалізуватися схема російсько-азербайджанського зближення на основі врегулювання карабаського конфлікту. Наявні нині ознаки переорієнтації офіційного Єревана з Росії на Захід обумовлені саме такою політикою Кремля. Загалом здається, що Москва не має реального плану врегулювання вірменсько-азербайджанського конфлікту, а намагається дещо усунутись від цієї проблеми. Разом з тим Москву не влаштовує розвиток дружніх відносин між Грузією й Вірменією, що спостерігається після грузинської “революції троянд” 2003 р.

У 2005 р. президент Вірменії Р.Кочарян не поїхав до Москви на саміт СНД (послався на застуду), а мав зустріч “без краваток” з М.Саакашвілі. Влітку 2006 р. вірменський президент вдруге не поїхав до Москви на неофіційну зустріч на найвищому рівні країн СНД, склавши квартет з явними “сепаратистами” Співдружності – С.Ніязовим (Туркменістан), М.Саакашвілі (Грузія) та В.Ющенко (Україна)¹⁷.

Влітку 2006 р. під час візиту до Єревана співголови Мінської групи Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) – американця М.Брайзи не лише узгоджувався новий план урегулювання нагірно-карабаської проблеми, а й зондувався ґрунт для розміщення на території Вірменії двох американських радіолокаційних станцій (РЛС). З військової точки зору їхнє значення може бути незначним, але для Вашингтона важливо ввійти у Вірменію, як до цього це мало місце у Грузії й Азербайджані.

За словами завідувача відділом міжнародних відносин Інституту політичного і військового аналізу РФ С. Маркедонова, реальність і небезпека можливої переорієнтації

¹⁵ *Мурадян И.* Геоэкономические факторы развития политических процессов в Кавказско-Каспийском регионе. – Ереван, 2001. – С.72–73.

¹⁶ *Хальбах У.* Значч. праця. – С.153.

¹⁷ *Portyakova N.* A smol victorious retreat // Current Digest of the Post Soviet Press. – 2006. – Vol.58. – P.14–15.

зовнішньої політики Вірменії з Росії на Захід існує. Маркедонов допускає, що посередником між Заходом і керівництвом Вірменії може виступати М.Саакашвілі. Зближення з відверто ворожою нині Грузією, по суті, – удар по російських інтересах у регіоні¹⁸.

Про небезпеку можливого повороту Вірменії у бік Грузії говорить і заступник директора російського Центру політичних технологій О. Макаρκін. Однак, на його погляд, очікувати цього не варто, оскільки Кочарян у Вірменії займає явно проросійську позицію. Росія підтримала його на останніх президентських і парламентських виборах. На Захід зорієнтована, передусім, вірменська опозиція. Разом з тим Макаρκін не заперечує того, що візити Саакашвілі до Вірменії спрямовані, швидше за все, на насадження прозахідних настроїв у цій країні, а часті зустрічі президентів двох сусідніх держав свідчать про ріст їхніх амбіцій на території СНД. Політолог стверджує, що чергова зустріч двох лідерів перед самітом СНД у Казані (2005 р.) є не чим іншим, як демонстрацією власної незалежності, щоб показати – ми готові та будемо зустрічатися з ким хочемо і коли хочемо, без прив'язки до неефективного інституту СНД¹⁹.

Прес-секретар президента Вірменії Віктор Согомонян з цього приводу зазначив, що двосторонні відносини незалежних країн – це, власне, їхня справа. Стосунки між ними дотепер не впливали на відносини Вірменії з третіми країнами, тому немає підстав говорити про те, що зближення Тбілісі з Єреваном може означати зміну у відносинах Вірменії з Росією. Прес-секретар нагадав, що два народи поєднує не тільки географія й геополітика, а й багатовікові корені грузинсько-вірменської дружби, що нині в Грузії проживає велика вірменська діаспора²⁰.

Тбілісі у візитах свого президента до Вірменії теж не вбачає можливої антиросійської змови з боку Грузії й Вірменії. Грузинський політолог, Р.Сакварелідзе зазначив, що зближення Р. Кочаряна і М. Саакашвілі не повинно турбувати Росію як мінімум з кількох причин. “По-перше: Саакашвілі дійсно спробує переорієнтувати Кочаряна з Росії на Захід, але може бути і навпаки. Отже, не можна виключати, що в результаті цих зустрічей виграють інтереси Росії в Закавказзі. Адже якщо закавказькі держави стануть грати не хаотично, а синхронно – це забезпечить стабільність і захищеність російських інтересів на їхній території. По-друге, на грузинсько-вірменських зустрічах не ставиться ніяких глобальних питань, президенти щоразу зосереджують увагу на конкретних проблемах, що хвилюють насамперед Грузію і Вірменію. Насамкінець, такі зустрічі можуть змінити ситуацію у вірмено-азербайджанських відносинах, зокрема, за посередництва Саакашвілі²¹.”

За прогнозами вірменського політолога, лідера партії “Нові часи”, екс-кандидата в президенти А.Карапетяна, на стратегічному союзництві Єревана й Москви незабаром можна буде ставити хрест. Політик вважає, що Москва, одержавши у свій час від Єревана все, що було потрібно, міцно прив'язавши його до ОДКБ, втратила до нього будь-який інтерес. А раз немає інтересу, то немає і розуміння того, що в цій країні відбувається. Ситуацію А.Карапетян зводить до формули: замість стратегічного партнерства – стратегічна байдужість²².

Загалом усі політологи передбачають загострення вірменсько-російських взаємовідносин напередодні та під час парламентських (2007 р.) і президентських (2008 р.) виборів. Політичні процеси, що розпочнуться в наступні роки у Вірменії можуть докорінно змінити її суспільно-політичне життя і зовнішню політику. Головним чинником

---

¹⁸ Гордиенко А., Орлова Н. Кочарян изменяет России // Независимая газета. – 2005. – 19 августа. – С. 5.

¹⁹ Там само.

²⁰ Там само.

²¹ Там само. – С.6.

²² Карапетян А. Стратегическое равнодушие с последствиями // Независимая газета. – 2006. – 16 августа. – С.5.

майбутніх подій має стати опозиція. Вона серйозно налаштована на перемогу й займає антиросійські позиції.

На думку автора статті, якщо наступні парламентські й президентські вибори 2007–2008 рр. у Вірменії закінчатся поразкою пропрезидентських політичних сил, тобто карабаського клану, то Вірменія докорінно змінить зовнішню політику в західному напрямку. Крім того, перемога опозиції сприятиме швидкому врегулюванню карабаської проблеми. Це може відбутися в процесі міжнародного торгу, за відповідну суму Вірменія виведе свої війська з азербайджанських територій, а Нагірний Карабах отримає широку автономію в складі Азербайджану. Від цього у вигаді будуть усі країни, причетні до конфлікту. Якщо ж при владі залишиться Р.Кочарян, виходець з Нагірного Карабаху, який всю свою політичну діяльність присвятив боротьбі за незалежність цієї автономної області, то процес розв'язання конфлікту може затягнутись. Готуючись до різних варіантів розвитку подій, Росія намагається зміцнити свої економічні позиції у Вірменії, щоб за допомогою економічних важелів впливати на політику Єревана.

Економічна складова сучасних російсько-вірменських відносин. Вірменія була і залишається однією з небагатьох країн СНД, де російський капітал займає провідні позиції. В інвестиційній співпраці двох країн найбільший успіх досягнуто в енергетиці. Західний капітал у 1990-ті рр. не виявляв інтересу до вірменської енергетики через низький рівень її рентабельності та економічну блокаду, в якій перебувала країна.

У середині 1990-х років за підтримки Москви була відновлена робота вірменської АЕС в Мецаморі, яка з того часу перебуває в спільній власності двох країн. Росія надала Вірменії кредит в 20,5 млн. дол. для закупки нового обладнання і російського ядерного палива.

У спільній російсько-вірменській власності знаходиться багато підприємств, які раніше реалізовували свою продукцію на російському ринку (Вірменелектромаш, комбінат Наїрит). Вісімдесят відсотків продукції Єреванського кон'ячного заводу також надходить на російський ринок.

Протягом 90-х років минулого століття головним завданням Єревана в енергетичній сфері було відновлення газопостачання республіки, яке було припинено через міжетнічні конфлікти в Грузії та війну з Азербайджаном. З цією метою у 1997 р. створено спільне вірменсько-російське підприємство “АрмРосГазпром”, яке займається проектуванням, фінансуванням, будівництвом та експлуатацією нових газопроводів і газосховищ у республіці.

Водночас, прагнучи досягти повної енергетичної безпеки в майбутньому, в 1995 р. Єреван підписав з Тегераном угоду про будівництво газопроводу “Іран-Вірменія”, альтернативного російському. Ідея проекту виникла в Грузії, де через міжетнічні конфлікти на її території часто виходив з ладу газопровід, яким Вірменія отримувала російський газ. Будівництво нової магістралі з Ірану не схвалював ані Кремль, ані Білий дім. У американців будь-яке співробітництво з Тегераном викликає протест. Москва боялася, щоб трубопроводом не транспортувався газ з Ірану та Туркменістану до країн ЄС в обхід Росії. Адже в такому випадку вона втрачатиме декілька млрд. дол. в рік.

Влітку 2001 р. під час візиту до Вірменії віце-прем'єра уряду Російської Федерації (РФ) Іллі Клебанова відбулося засідання спільної комісії з економічного співробітництва, на якому російський урядовець виступив за реальну інтеграцію економік двох країн. За його словами, політичні відносини між державами близькі до ідеальних, потрібно тільки “підтягнути економічні зв'язки”. Обговорювалися спільні проекти у сфері енергетики, зокрема, постачання ядерного палива для потреб вірменської АЕС, питання газозабезпечення Вірменії, а також – проблема боргів Єревана перед РФ (близько 90 млн. дол.). Водночас І.Клебанов спростував попередні заяви Р.Вяхірева про те, що Газпром не має наміру брати участь у будівництві газопроводу “Іран–Вірменія” і підтвердив зацікавленість у ньому Росії.

У вересні 2001 р. під час офіційного візиту В.Путіна до Єревана вірменський президент запевняв російського колегу, що трубопровід не носитиме транзитного харак-

теру, тобто його діаметр не перевищуватиме показники, необхідні для забезпечення потреб Вірменії у газі. Проте тодішній російський прем'єр-міністр Касьянов не вірив Р. Кочаряну і звинувачував Єреван в неправді.

На думку російських політичних оглядачів, Вірменія “хитрувала” до тих пір, поки не добилася від Росії списання свого державного боргу. Це відбулось у 2004 р., коли на підставі міжурядової угоди від 17 липня 2002 р. у рахунок погашення державного боргу (в сумі 93 млн. дол.) Вірменія передала Росії акції декількох своїх підприємств, у т.ч. п'яти нерентабельних об'єктів військово-промислового комплексу (ВПК), а також комплексу Разданської ТЕС (31 млн. дол.)²³. Після того Єреван не приховував справжніх потужностей газопроводу, який будував з Іраном за сприяння ЄС без участі Росії. Правда, і з Москвою продовжував розвивати економічні відносини. Зокрема, у 2004 р. була створена Асоціація російсько-вірменського ділового співробітництва (АРВДС), в якій брали участь відомі російські та вірменські бізнесмени. Асоціація має сприяти припливу російських інвестицій у вірменську економіку, становленню малого і середнього бізнесу, розширенню контактів між окремими регіонами і підприємцями обох країн, а також реалізації бізнес-проектів²⁴.

Однак, на думку російських політологів, Єреван не виявляв “великого бажання дружити” з Москвою, а все більше розвивав стосунки з ЄС²⁵. Останній виділив кошти на будівництво газопроводу з Ірану. Вірменський уряд пообіцяв Брюсселю закрити АЕС, яка працює на російському ядерному паливі й керується російським акціонерним товариством – Єдині енергетичні системи (РАТ ЄЕС), незважаючи на те, що станція виробляє 40% електроенергії республіки.

Тоді, після придушення антиурядових виступів в Єревані навесні 2004 р., Москва дала офіційну згоду на завершення будівництва газопроводу Іран–Вірменія. Але щоб він не став у майбутньому початком магістрального трубопроводу до Західної Європи в обхід Росії і не становив реальної загрози її національним інтересам, вона стала домагатися від Єревана допустити Газпром до будівництва газопроводу і нового – п'ятого – енергоблоку Разданської ТЕС.

Протягом 2005 р. вірменський уряд не йшов на поступки Кремлю. Він підписав угоду з Іраном, яка передбачала постачання іранського газу на Разданську ТЕС в обмін на вірменську електроенергію до Ірану. Угода стала головною підставою для передачі прав на будівництво п'ятого енергоблоку Разданської ТЕС і вірменської частини газопроводу Іран–Вірменія іранським компаніям “Санір” і “МАР”, які на той час інвестували в будівництво зазначених об'єктів 150 млн. дол.²⁶ Передбачалось, що проект буде реалізований протягом двох років.

Недопущення Росії до фінансового контролю над газо-енергетичними проектами Вірменії та Ірану загрожувало її національним інтересам, заважало їй реалізувати у зовнішній політиці програму “енергетичної стратегії”. Програма була прийнята у 2003 р. і розрахована до 2020 р. Вона передбачає формування єдиної енергетичної і енергетично-транспортної структури в суміжних з Росією регіонах Європи й Азії для забезпечення “недискримінаційного” транспортування російських енергоносіїв. Реалізація програми включає максимальне збільшення участі російського капіталу в енергетично-транспортних системах країн, до яких Росія постачає енергоносії²⁷. Головним провідником стратегії став Газпром. Концерн має брати участь в акціонерному капіта-

---

²³ Армянские технологии против азербайджанской нефти в экономической войне за Карабах // Независимая газета. – 2004. – 5 марта. – С.5.

²⁴ Чухмачян Л. Альтернативы Кочаряну в Армении нет // Независимая газета. – 26 апреля. – С.3.

²⁵ Сорокина И. Ереван реализует антироссийский проект // Независимая газета. – 25 марта. – С.4.

²⁶ Панфилова В., Крашаков А. Армения повернулась к Ирану // Независимая газета. – 2006. – 18 января. – С.5.

²⁷ Володин Д. Россия, США и страны Балтии после холодной войны // США. Канада. Экономика. Политика. Культура. – 2004. – №1. – С.54.

лі іноземних компаній, що спеціалізуються на продажу нафти, газу й електроенергії кінцевим споживачам²⁸. Упровадження програми сприятиме посиленню не тільки економічного, а й політичного впливу Росії на держави суміжних з нею регіонів.

У Вірменії реалізація програми “енергетичної стратегії” спричинила масове скуповування російськими компаніями не лише об’єктів енергетичної системи, а й заводів і фабрик інших галузей промисловості, а також одержання вигідних будівельних контрактів. Це, в свою чергу, викликало невдоволення вірменської опозиції й громадськості загалом.

У 2005 р. було завершено будівництво першої лінії газопроводу Іран–Вірменія, а країни Європи запропонували два проекти його продовження. Перший передбачає добудувати магістраль до Тбілісі, де вона має бути приєднана до газопроводу “Баку–Тбілісі–Ерзерум” (Туреччина) (БТЕ), другий – до грузинського міста Поті, а звідти по дну Чорного моря до України та Західної Європи. Він отримав назву “Іран–Вірменія–Поті–Іллічевськ–ЄС”.

Отже, найбільш надійний союзник Росії в Закавказзі – Вірменія – став головним ініціатором і учасником реалізації проекту постачання газу до Європи всупереч інтересам Москви. Над таким небезпечним для Росії планом США і ЄС безуспішно працювали більше десятиліття. Проект вигідний не тільки для Ірану, Вірменії та Грузії, а й для Туркменістану й України, які зможуть позбутися монопольної залежності від Кремля. Перший – у транспортуванні та продажу власного газу на ринках Європи за світовими цінами, друга – з погляду власної енергетичної безпеки, шляхом диверсифікації джерел енергопостачання.

У 2005 р. міністр іноземних справ Росії С.Лавров зазначив, що головними дипломатичними ресурсами країни є газ, нафта й електроенергія. Він пообіцяв застосовувати весь арсенал засобів економічного тиску до не досить лояльних сусідів по СНД. Таку тактику, за словами міністра, постійно використовують США²⁹.

У результаті з першого січня 2006 р. Москва через Газпром підвищила ціни на газ не тільки для України, Грузії та Молдови як найбільш опозиційних до неї учасників СНД, а й для Вірменії. Остання офіційно виразила своє невдоволення політикою Кремля. Прем’єр-міністр Вірменії Маркарян заявив про необхідність перегляду або уточнення поняття “стратегічний партнер” і загалом формату взаємовідносин. Спікер країни А. Багдасян натякнув, що Єреван може переглянути умови перебування в республіці російської військової бази, якою Москва користується безкоштовно³⁰.

У відповідь російський президент В.Путін зазначив, що не може впливати на стосунки суб’єктів господарювання і запропонував Вірменії (як і свого часу Україні) пільговий кредит на закупівлю російського газу. Єреван, як і Київ, відмовився. Проте Вірменія домоглася, щоб нові ціни на газ (110 дол. за тис. куб. м., замість 54 дол.) були запроваджені лише з першого квітня 2006 р.

Кремль продовжував тиснути на Єреван, домагаючись стати співвласником п’ятого енергоблоку Разданської ТЕС, який після введення в дію буде виробляти на іранському газі стільки електроенергії, скільки сьогодні виробляють усі теплоелектростанції республіки разом узяті. Крім того, Москва претендує на 100%-ний пакет акцій Воротанського каскаду гідроелектростанцій, 45% якого уже належать спільній російсько-вірменській компанії – АрмРосГазпром (ARG), а решта 55% – уряду Вірменії. Насамкінець Газпром не проти заволодіти й частиною акцій Вірменської АЕС. Москва прагне мати вагомий важелі впливу на політику свого стратегічного партнера. Вірменія хоче

---

²⁸ *Гамова С., Панфілова В., Крашаков А.* Киловатты и кубометры с политическим оттенком // Независимая газета. – 2006. – 28 апреля. – С.5.

²⁹ *Самарина А.* Нелояльные останутся без нефти и газа [http:// www. ИА REGNUM.](http://www.ia-regnum.com) – 2005. – 25 ноября.

³⁰ *Панфілова В., Крашаков А.* Армения повернулась к Ирану // Независимая газета. – 2006. – 18 января. – С.5.

уникнути повної енергетичної залежності. Вона прагнула мати два магістральні газопроводи на своїй території; один на півночі – з Росії, через територію Грузії, а другий на півдні – з Ірану. За таких обставин Єреван сподівався досягти диверсифікації джерел енергопостачання, тобто не бути залежним від російського газу. Але при цьому він мав залишатися, якщо не повним власником газопроводів, то хоча б впливовим їх співвласником.

Після заяви Газпрому про підвищення ціни на газ Єреван став розглядати питання про отримання газу з Ірану не тільки для вироблення електроенергії, а й для населення та промислового споживання³¹. Прийняття такого рішення могло б призвести до зменшення закупок російського газу, а це не влаштувало Газпром. Кремль посилив тиск на Єреван. Як наслідок, у квітні 2006 р. Газпром і уряд Вірменії підписали компромісну угоду про передачу спільній російсько-вірменській компанії “АрмРосГазпром” п’ятого енергоблоку Разданської ТЕС і початкової ділянки газопроводу Іран–Вірменія довжиною 40 кілометрів. Крім того, компанія отримала право на будівництво другої ділянки цього ж газопроводу довжиною 197 км. Це відбулося після того, як “АрмРосГазпром” виграв за 248 млн. дол. спеціально організований міжнародний тендер на добудову п’ятого енергоблоку ТЕС. Але, щоб запустити його в дію, дочірній компанії російського Газпрому необхідно вкласти в будівництво ще 150 млн. дол. Нову домовленість між Москвою і Єреваном назвали “Раздан 5”. Вірменський уряд поступився Росії п’ятим енергоблоком Разданської ТЕС і частиною газопроводу “Іран–Вірменія” в обмін на “недорогий” російський газ (110 дол. за тис. кубометрів) протягом трьох наступних років. Багато політиків Вірменії вважають цю угоду вигідною для країни, оскільки вона, на їх думку, перекине всі витрати на газ. Вірменська опозиція іншої думки. Адже внаслідок підписання домовленості Газпром, через спільне вірмено-російське акціонерне товариство “АрмРосгазпром”, став власником практично всіх національних електромереж республіки³².

Крім того, Росія через свій газовий концерн прагне придбати весь трубопровід Іран–Вірменія, а також отримати контрольний пакет акцій російсько-вірменської компанії “АрмРосГазпром”, по 45% акцій якої належать Вірменії й Газпрому, а 10% (з кінця 2004 р.) – російській компанії ІТЕРА³³. “АрмРосГазпром” став не тільки головним імпортером газу, а й власником усієї газорозподільної мережі Вірменії.

Крім встановлення контролю над газотранспортною системою РВ, Москва, завдяки РАО “ЄЕС Росії” та її дочірнім структурам, контролює нині близько 80% потужностей електроенергетики республіки. В перспективі вона може отримати у користування 88% енергосистем Вірменії і стати повним енергетичним господарем країни³⁴.

Єреван намагається стримати Москву. Зокрема, створена Комісія, яка розслідує причини передачі ЗАТ “Електромережі Вірменії” своїх акцій в управління компанії Interenergo B.V., яка є дочірнім підприємством ЗАТ «ІНТЕР РАО ЄЕС», в якому 60% акцій належать РАО “ЄЕС Росії”, а 40% – концерну “Росенергоатом”. Згідно з діючим національним законодавством акції “Електромереж Вірменії” не можуть бути продані чи передані третій особі без спеціального дозволу уряду країни³⁵.

Крім домінування в енергетичній системі, Росії належить 25% статутного капіталу банківської системи Вірменії. У 2004 р. російський “Внешторгбанк” придбав 70% ак-

---

³¹ Там само. – С.5.

³² *Гамова С., Панфилова В., Крашаков А.* Киловатты и кубометры с политическим оттенком // Независимая газета. – 2006. – 28 апреля. – С.5.

³³ *Гордиенко А., Орлова Н.* Кочарян изменяет России // Независимая газета. – 2005. – 19 августа. – С.5.

³⁴ *Гамова С., Панфилова В., Крашаков А.* Киловатты и кубометры с политическим оттенком // Независимая газета. – 2006. – 28 апреля. – С.5.

³⁵ *Гордиенко А., Орлова Н.* Кочарян изменяет России // Независимая газета. – 2005. – 19 августа. – С.5.

цій “Армсбербанку”. Велика частка російського капіталу знаходиться в страховій сфері. “Ингосстрах” володіє 75% акцій однієї з найбільших компаній вірменського страхового ринку – “Ефес”. Лідер алюмінієвої промисловості Вірменії завод “Арменал” також належить компанії “Російський алюміній”. Модернізація “Арменалу” стала однією з найбільших російських інвестиційних програм у вірменській економіці – 77 млн. дол.³⁶

Росія залишається головним інвестором економіки Вірменії. У 2005 р. загальний обсяг російських інвестицій в економіку цієї країни перевищив 200 млн. дол. Російський ринок є третім за обсягом збуту вірменської продукції (11,9%), поступаючись лише Ізраїлю (23,5%) і Бельгії (18,3%). Питома вага Росії в загальному обсязі імпорту Вірменії складає 23,2%. Але в останні роки частка Росії в зовнішній торгівлі Вірменії, весь експорт та імпорт якої йде через територію Грузії, помітно знизилася.

Отже, у зв'язку з неврегульованістю нагірно-карабаського конфлікту російсько-вірменські відносини на сучасному етапі продовжують носити стратегічний характер. Однак в останні роки обидві сторони часто вдаються до політики, що не враховує обопільні інтереси. Здобувши достатні політичні й економічні важелі впливу на Єреван, який у найближчі роки не зможе позбутися московського патронату, Росія намагається зміцнити свої позиції на Південному Кавказі. Зокрема, Кремль готовий іти на поступки Азербайджану в нагірно-карабаському конфлікті, щоб не допустити вступу Баку до НАТО. Не виключено, що шляхом газового тиску на Єреван Москва не лише взяла під контроль газопровід Іран–Вірменія та енергетичну систему РВ, а домагалася від керівництва республіки поступок у питанні щодо Нагірного Карабаху. Кремль не має власного реального проекту його врегулювання, а в умовах ускладнення російсько-грузинських взаємовідносин позиції Росії в регіоні слабшають і розв'язання карабаської кризи може повністю перейти під контроль Заходу. Поки що можна говорити про незначні успіхи політики Москви в Закавказзі. Крім встановлення повного економічного контролю над Вірменією, їй вдається стримувати Азербайджан від наміру стати членом НАТО, а також – сприяти покращенню стосунків між Баку та Тегераном.

---

³⁶ Кожушко М. Армянская фольга готова завоевать мир // Независимая газета. – 2006. – 30 октября. – С.5.